

Preben Bertelsen

Psykologisk Institut, Aarhus Universitet

Taksonomi og menneskesyn

Der er for mig at se to hovedprojekter i Boje Katzenelsons artikel. Dels at fremstille en deskriptiv taksonomi for nogle af de centrale fænomener psykologien må beskæftige sig med. Dels at fremstille et menneskesyn, en antropologisk psykologisk model af den menneskelige psyke.

Taksonomien

Den deskriptive taksonomi samles smukt og overskueligt i den afsluttende figur. Denne *begrebslige* taksonomi har jeg ingen indvendinger imod, tværtimod er den jo helt i overensstemmelse med, hvad mange af os, der virker i det almenpsykologiske forskningsfelt i almindelighed og det antropologisk psykologiske forskningsfelt i særdeleshed, har som udgangspunkt. Men hvordan kommer denne taksonomi i stand? Hvordan er den forankret i virkeligheden?

Hos Katzenelson finder jeg - bl.a. - følgende aksiomer og følgesætninger:

- Alt forekommende er [...] altid i-forhold til noget andet end sig selv (s. 5)
- [...] man kan kun forstå subjektet til bunds ved at undersøge dets vekselvirkning med objektet (s. 5)
- [...] det grundlæggende træk ved psyken, at dens funktion er at formidle subjektets væren i forhold til objektet (s. 5)
- Handlingens indhold og udførelse kan være ubestemt [P.B.: *vi kunne have handlet anderledes*] (s. 13)
- Adfærd har årsager, handlinger har grunde. En årsag kender ikke til sin egen virkning, den indtræffer blot. En grund kender derimod til sig egen virkning, for den intenderer netop at udvirke noget. (s. 21)

Men *hvorfor* er det sådan? Hvilken form for realisme, om ikke empiri, baserer vi dette udgangspunkt på? Hvordan kan vi egentlig forsvare os mod indvendinger om, at (almen-)psykologien er et smukt tankespind - sindrigt, men dog blot den form for 'upraktisk' cartesiansk kontemplation, som netop Katzenelson ikke bryder sig om? Kigger man godt efter i Katzenelsons artikel er den eneste forankring af taksonomien og dermed af det almenpsykologiske fundament et *reductio ad absurdum*: "Det er ikke blot psykologisk uholdbart at benægte handlingens og frihedens eksistens, det er også socialt og moralsk umuligt" - hedder det (s. 19). Det er imidlertid ikke et fuldbyrdet *reductio ad absurdum*. I al fald har dette som bekendt hverken lukket munden på genetikere,

neuroendokrinologister eller behaviorister. De vil stadig fremture med, at både vores psyke, vores moral, vores retspraksis og vores oplevelse af frihed sagtens kan finde sted endda. Alt det er jo ikke andet end genernes sociale programprogramerede videreførelsesstrategier, hører man dem sige.

Menneskesyn

Katzenelsons model af psyken, menneskesynet, fremtræder i hans formuleringer af det egentlige *forhold* mellem handlinger og adfærd.

Hans udgangspunkt er afstandtagen fra et indre cartesiansk tænkerum som en kommandocentral for al menneskelig livsyttring, såvel den suveræne som den sublime. Deri kan jeg kun være enig - den slags (ego-)centricitet er ikke holdbar som forklarende model i psykologien og fører ikke til et ordentligt selvbegreb eller selv-organiseringsbegreb. Men Katzenelson går meget videre i sine bestræbelser:

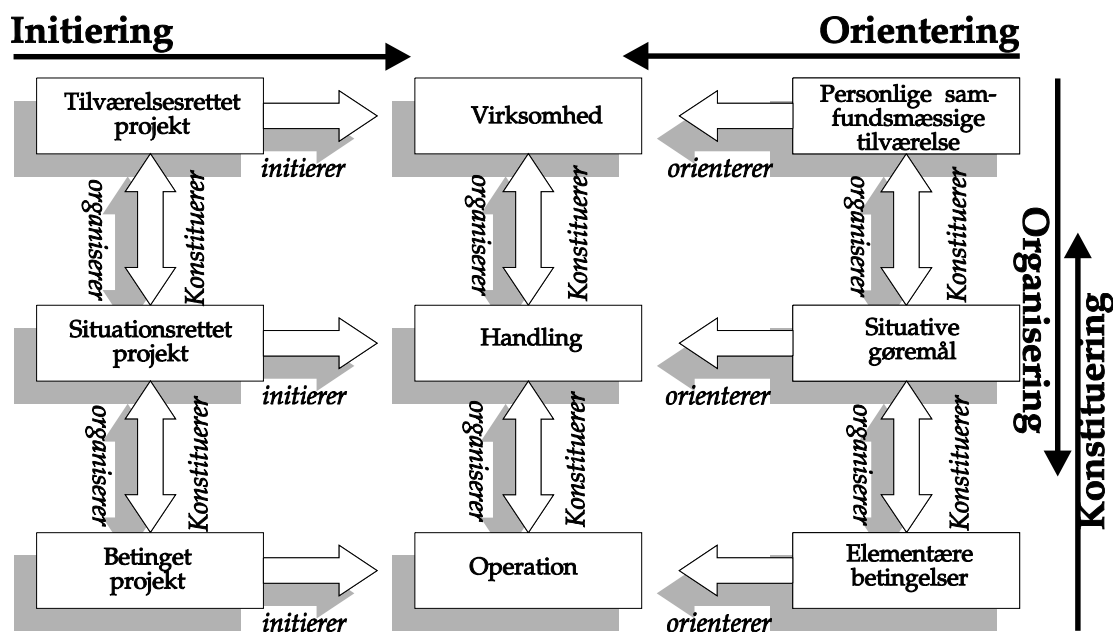
- [...] der er indlejret adfærd i handlingen. Det vil da sige, at jeg kun i begrænset grad er bevidst om eller efterfølgende kan bevidstgøre mig handlingens intention og dermed handlingens egentlige mål eller fuldt klare intentionelle hvorfor. (s. 9)
- Der er indlejret intentionalitet i det intentionelle (s. 25)
- Mest af alt begrænses handlingens frihed af den endeløse mængde adfærd, der hele tiden går for sig inden i eller bag om handlingen. (s. 18)

Men hvad betyder dette 'indlejret' egentlig? Katzenelson har et billede: Han går to timer i skoven, hvilket er to timers intention/handling potentielt begrundelig i hvert sekund. Men det er også to timers myriader af intentionalitet/adfærd, der 'overstrømmer', 'dukker op', 'falder ham ind'. Hvis vi nu med dette billede blot skal forstå dette, at handling altid er sammensat af elementære dele, operationelle elementer, såsom sansninger, følelser, erindringer, tanker o.s.v., så kan jeg kun være enig. Handlinger består selvsagt af noget, er konstitueret af noget, har materielle årsager, som Aristoteles ville sige. Hver handling realiseres af en række funktionelle operationer (når man cykler holder man balancen, perciperer trafikmønsteret, bevæger benene op og ned o.s.v.), der er nøje afstemt med, rettet *mod* og orienteret *af* handlings- og livsverdenens elementære betingelser. Det illustreres med den følgende figur.

For så vidt er det klart, at vi ikke er herre over, at vore handlinger nødvendigvis må bestå af noget og ej heller over, hvad den består af. Jeg kan med grader af frihed være herre over hvorfor og hvordan, jeg føler for et andet menneske (modsat hvad Katzenelson siger et sted i artiklen); men jeg kan ikke være herre over, at denne følelse altid er orkestreret af bestemte givne grundemotioner (f.eks. jalousi som sammensat af en blanding af tabsangst, sorg, vrede).

Men Katzenelson har tillige et andet forhold mellem adfærd og handling i tankerne. I samme omfang underbevidste rørelser, som jo er adfærdens kilde, blander sig i de bevidste intentioner, drejer de handling over mod adfærd, siger han. Og

videre hedder det at friheden, hvilket er friheden til begrundende og pro-jecterende at realisere sine handlinger, begrænses af adfærd. Nu kan det jo være lidt svært at se, hvad det helt præcist betyder, at *handling* drejer over mod adfærd. Men jeg læser det nu sådan, at adfærdens egen funktionelle intentionalitet skulle have en vis selvstændighed i personens samlede eller resulterende virksomhed. Det skulle gøre, at personen til en vis grad opsøger isolerede/uorganiserede elementære adfærdsmål, der ikke er op til ham eller hende. Hvis det er dét Katzenelson mener, så er jeg ikke enig.

Kilde: Bertelsen, P. (1994): "Tilværelsesprojektet", side 288. Her vises, at vore handlinger (!) er indlejret i et komplekst dynamisk felt. Handlingens intentionelle aspekt kan 'indefra-og-ud' beskrives som et situationsrettet projekt (ikke sub-ject). 'Udefra-og-ind' viser det intentionelle aspekt sig som de situative gøremåls orienteren handlingerne ind mod sig. 'Ovenfra-og-ned' organiserer handlingerne de funktionelle operationer, som 'nedfra-og-op' konstituerer handlingerne. På sin side er handlingerne organiserede realiseringer af virksomheden, hvis intentionelle aspekt set 'udefra-og-ind' er tilværelsesprojektets initiieringer og 'udefra-og-ind' er tilværelsens orienteringer. De funktionelle operationers intentionale aspekt er set 'udefra-og-ind' omverdenens helt elementære betingelser. Disse elementære betingelser på sin side er det konstitutive grundlag for de situative gøremål og den tilværelse, vi overhovedet kan rette os mod. På den anden side findes de elementære betingelser aldrig i fri form, men altid organiseret af hhv. de situative gøremål og i sidste ende af vores tilværelse som organiseret/realabstraheret af vores virksomhed.

I bund og grund er vi med det operationelle niveau i psyken funktionelt indrettet ind mod omgivelsernes elementære betingelser (ellers ville vi ikke være her, som Katzenelson siger). Men sådanne operationer forekommer i normalpsyken aldrig i fri elementær form (kun i den disintegrerede psyke). De er som konstitutionelle operationer altid *organiseret* i samvirkende elementarformer, som giver dem en samlet overordnet retted mod og af handlingens emergente intentionelle mål. I fri form ville disse funktionelle operationer eller adfærdselementer ganske rigtig være præget af mål- og/eller objektintentionalitet. Men de findes ikke i fri

form i normalpsyken og kan ikke dreje handlingen nogen som helst steder hen.

Når man spadserer sig en tur udfører man en handling der organiserer verden i en bestemt handlings- og livsverden. Verden rammebestemmes, d.v.s. alting, alle elementære betingelser, bliver betydnings- og meningssat, gjort værdifyldt, af netop spadserehandlingen. Den spadserendes operationer er pro-jecterede af projekt spadseretur. I alle to timer. Hvad man hvert sekund fyldes af, er således overordnet rammebestemt og udvalgt. Når en duft kommer til én, så støver man jo ikke afsted bort fra stien, sådan som ens hund

(der straks er parat til at skifte operationelt skema) ville gøre. Dens adfærd ville ganske rigtigt i bogstaveligste forstand blive drejet af den nye *tildragelse*. Næh, tværtimod, man *lader* sig fylde af netop disse sansninger, man *hengiver* sig til netop dem, *lader* sig overstrømme af netop dem, fordi de tilsammen konstituerer den meningsfylde, der er målet med projekt spadseretur. Det kommer ikke over én - man *vil* det, bevidst eller ubevidst. Projekt hengivelse er sikkert en ikke uvæsentlig del af det, man har for med sin spadseretur (og selvfølgelig skal det skelnes fra det rene uautentiske 'som-om', hvor man uden ægte nærvær nærmest lidt hysterisk eller overkontrolleret sætter sig for at 'få noget på opleveren').

Pop ups i form af følelser, tanker, sindsrørelser af enhver art er altid udvalgte, organiserede, karakteristisk for og rammebestemt af det stykke tilværelse man netop har *anbragt* sig i. I Katzenelsons artikler pop'er der anskueliggørelser op så som Mozart, spadseretur, Årestrup og måger. Hos en anden ville det måske snarere være Michael Learns to Rock, caféturné, Strunge og lørdagskylinger - rammebestemt og organiseret af hver sit projekt.

En anden perspektivering på, hvad Katzenelson mener om forholdet mellem handling og adfærd og dermed om den menneskelige psyke, følger af følgende udpluk:

- Handlingens mål er altid hinsides dens for-mål og bevidstheden om forløbet halter efter. Praksis har primat. (s. 16)
- Ofte, sikkert oftest, er jeg mig ikke intentionen bevidst i handlingsøjeblikket (s. 9)
- For-handlingens erkendende intentionelle hvorfor-viden forvandles nemlig nødvendigvis til den umiddelbare kendelse eller kenden-til, når for-handlingen udleveres i faktisk handling. Ellers kan der ikke handles, men kun fortsat for-handles eller tænkes. (s. 14)
- Som virkeliggørelsen af kun een mulighed blandt mange er handlingen et valg. (s. 13)
- Afstedkommes den fri handling af en forudgående for-handling, som vi kalder vilje eller beslutning. Nej, viljen og beslutningen befinder sig i selve handlingen, ligesom intentionen gør. Beslutning og vilje er ikke andet end intentionen midt i handlingen. (s. 18)

Hvad menes egentlig med at for-handlingens intentionelle hvorfor-viden *forvandles* til kenden-til? Både adfærd og handling bestemmes ved kenden-til, og handling adskiller sig kun fra adfærd ved at derudover også at være kendetegnet ved hvorfor-viden. Jeg går ud fra, at det, Katzenelson har i tankerne, er, at handling drejes mod, ja forvandles til adfærd, og sådan forholder det sig efter min mening ikke (men måske mener jeg igen noget om vejrmøller?). Handlinger kan ganske vist kun realiseres i form af det, Katzenelson kalder adfærd, og som jeg vil foretrække at kalde funktionelle operationer. Men det betyder jo ikke, at handlingen dermed forvandles. Handlingsintentioner består jo fortsat som intentioner, og de be-grundede mål består fortsat som be-grundede mål. Disse vil til enhver tid og hele tiden organisere de realiserende funktionelle operationer eller konstituerende adfærdselementer. Vores intentionelle hvorforviden vil hele

tiden organisere og rette den kenden-til, der ligger i vores intentionalitet

Hvad menes der egentlig med, at målet altid er hinsides formålet? Der menes noget i retning af, at slutmålet altid er et andet end formålet, at vi altid opnår noget, der er lidt anderledes end det, vi satte os for, om ikke andet, så fordi verden i virkeligheden reagerer anderledes end foregrebet i vore pro-jecter. Derfor må vi hele tiden korrigere vores virksomhed underves. Men dette drager jeg en anden konklusion af end Katzenelson. At vores bevidsthed halter bagefter og at den fulde klare intention, den, der er tilkoblet slutmålet og ikke for-målet, først dukker op i og med at slut-målet realiseres, er for mig netop et indicium på, at vi uafledeligt er herre i eget hus.

En handling er nemlig for mig at se en udstrakt *proces*, som med Heckhausen kan skildres som bestående af en motivationsfase og en volitionsfase. Motivationsfasen er *realitets*orienteret for-handling, men det er ikke i sig selv nok til en realisering (hvad folk, der gerne vil holde op med at ryge må sande). Man skal tillige være *realiserings*orienteret, og det er her volitionsfasens viljesanstrengelse kommer ind: Den vedholdende selvkorrigerende rettedhed mod at få gjort noget. Der er et cirkulært forhold mellem disse to, idet realiseringskorrigeringer kan føre til motivkorrigeringer etc. Det vigtige her er imidlertid det processuelt udstrakte i intentionen - dens vedvarende i selve dette, at være vedholdende i sine anstrengelser og målkorrigeringer. Intentionprocessen har været i gang hele tiden og uafbrudt. Hele tiden rettende og indrettende og udvælgende de realiserende adfærdselementer i handlingskonstituerende elementarformer.

Når det derfor hedder, at handlingen er valget, og at vilje og beslutning ikke er andet end intentionen midt i handlingen, så kan jeg nok være enig, men måske alligevel med en helt anden betoning og mening end Katzenelsons. Valget er min villende og besluttende intentionsproces, der uafledelig projecterer og repro-jecterer min handleverdens gøre-mål i en ustandselig spirallformet interaktion mellem motivations- og volitionsfasen. At vores intentionalitet/adfærd er indlejret i intention/handling betyder derfor med min betoning, at vore tilblivende handlinger og intentioner uafledeligt organiserer det stof og de biopsykiske funktionaliteter, vi består af, de lever aldrig deres eget liv, om end de har en funktionel intentionalitet vi ikke er herre over.

Vi er, modsat hvad Katzenelson siger, uafledeligt herre i vort eget hus, vore organiseret indlejlde adfærdselementarformer (men ikke vore funktionelle operationer eller adfærdselementer) er uafledeligt op til os - også selv om *bevidstheden herom ustandseligt halter bagefter*.

Referencer

- Heckhausen, H. (1987): Intensionsgeleitetes Handeln der eigenen Identität. In: *Heinz Heckhausen et al (eds): Jenseits des Rubikon. Der Wille in den Human-wissenschaften*. Springer Verlag, Berlin.